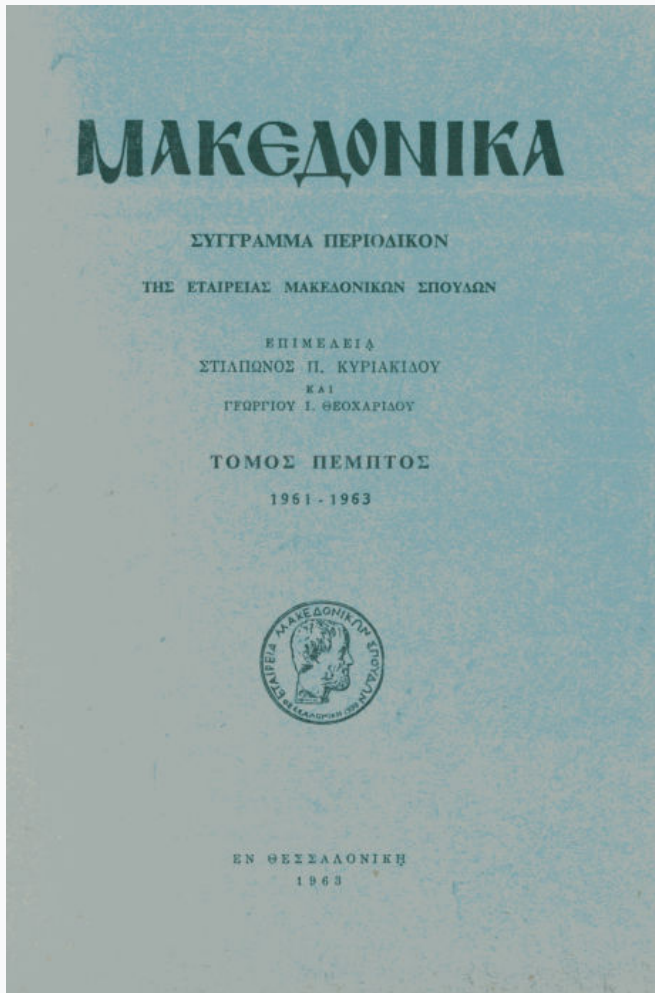

Μακεδονικά

Τόμ. 5, Αρ. 1 (1963)

Βρεττανικές πηγές σχετικές με τον Μακεδονικό Αγώνα (1901-1909)

Douglas Dakin

doi: [10.12681/makedonika.797](https://doi.org/10.12681/makedonika.797)

Copyright © 2015, Douglas Dakin

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Dakin, D. (1963). Βρεττανικές πηγές σχετικές με τον Μακεδονικό Αγώνα (1901-1909). *Μακεδονικά*, 5(1), 305–318. <https://doi.org/10.12681/makedonika.797>

ΒΡΕΤΤΑΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΤΟΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΝ ΑΓΩΝΑ (1901-1909)

Μιά αξιόλογη βρετανική πηγή, ή σειρά τῶν κοινοβουλευτικῶν ἐγγράφων ἢ κυανῶν βιβλίων, εἶναι ἤδη πολὺ γνωστὴ στὴν Ἑλλάδα καὶ παρατηρῶ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ, ὁ κύριος Μόδης λόγου χάριν, ἀναφέρονται πότε πότε στὰ δημοσιεύματα αὐτά. Πράγματι οἱ κυανῆς βιβλοὶ, ὅπως οἱ γαλλικῆς κίτρινης βιβλοὶ, μελετήθηκαν στὴν Ἑλλάδα ἀμέσως μόλις ἐξεδόθησαν καὶ δέχτηκαν δριμυεῖα ἐπίθεση ἀπὸ μέρους τοῦ ἀκμαζόντος Ἀθηναϊκοῦ Τύπου. Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1907, ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ πού ἐπιμνημόσυνης δεήσεις ἐτελοῦντο γιὰ τοὺς γενναίους ἀξιωματικούς Φούφα καὶ Ἄγρα, ἡ κάπως ἐμπαθῆς ὁμολογουμένως ἐφημερὶς «Καιροὶ» ἔγραφεν ὅτι οἱ Βρεττανοὶ ὑπουργοί, οἱ ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν ἔκδοση τῶν κυανῶν βιβλίων, ἔπασχον ἀπὸ ἀνιάτο παραλήρημα φιλοβουλγαρισμοῦ καὶ ὅτι οἱ Βρεττανοὶ πρόξενοι μεροληπτοῦσαν στὶς ἐκθέσεις τους, βασιζόμενοι σὲ βουλγαρικῆς πηγές, ὅταν λόγου χάριν ἔλεγαν ὅτι χιλιάδες Ἕλληνες εἶχαν εἰσδύσει στὴν Μακεδονία κατὰ τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1907. Ἡ ἀλήθεια ἦταν (ἔτσι ἔγραφαν οἱ «Καιροὶ») ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀντάρτες δὲν ὑπερέβησαν ποτὲ τοὺς διακόσιους, ἐνῶ οἱ Βούλγαροι εἶχαν τριάντα ἕξ συμμαχίες, πού ἀριθμοῦσαν πενήντα κομιτατζήδες ἢ κάθε μιά, ἓνα σύνολο δηλαδὴ χιλίων ὀκτακοσίων ἀνδρῶν, οἱ ὅποιοι ἐνισχύοντο ἀπὸ χιλιάδες ἐνόπλων χωρικῶν.

Οἱ κρίσεις αὐτῆς γιὰ τὶς κυανῆς βίβλους πόρρω ἀπέειχαν ἀπὸ τὴν ἀλήθεια. Οἱ πρόξενοι δὲν ἀνέφεραν ποτὲ ὅτι «χιλιάδες» Ἕλληνες εἰσέβαλαν στὴν Μακεδονία καὶ δὲν βάσιζαν τὶς ἀναφορῆς τους ἀποκλειστικὰ σὲ βουλγαρικῆς πηγές. Συνηθέστερα βασιζόνταν, μεταξὺ ἄλλων, σὲ τουρκικῆς πηγές· εἶχαν βεβαίως καὶ τοὺς δικούς τους πληροφοριοδότες, οἱ ὅποιοι δὲν διακρίνονταν πάντοτε γιὰ τὴν ἀξιοπιστία τους. Οἱ προξενικῆς ἐκθέσεις εἶχαν, εἶναι ἀλήθεια, πολλὰ σφάλματα. Φαντάζομαι ὅμως ὅτι οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες ἱστορικοὶ θὰ διαπιστώνουν βέβαια τὰ σφάλματα, τὶς ἐλλείψεις καὶ τὶς ὑπερβολές τους, ἀλλὰ δὲν θὰ τὶς καταδικάζουν ἐξ ὀλοκλήρου, ὅπως ἔκαναν οἱ Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Γιατί, ἂν καὶ γραμμένες σὲ ἀνιαρὸ καὶ περὶ ὕψος, παρουσιάζουν ὥστόσο τὰ μεγάλα κατορθώματα τῶν μοιραίων ἐκείνων ἐτῶν, κατορθώματα, πού, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἦσαν ἐξ ἴσου μεγάλα, ἂν ὄχι μεγαλύτερα ἀπὸ ἐκεῖνα τοῦ 1821, ὅταν ἡ στάση τῆς Εὐρώ-

πης ήταν λιγώτερο δυσμενής για τις ελληνικές διεκδικήσεις.

Κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Ἀγῶνος οἱ Ἕλληνες ἔπρεπε νὰ ἀναγκαστικὰ νὰ ἀποκρύπτουν τὰ σχέδια καὶ τὶς ἐπιτυχίες τους. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, ὅταν ἤδη καθυστερημένα ἀνέλαβε δράση, ἐνθαρρύνοντας τὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλία ὠρισμένων διψοκίνδυνων Ἑλλήνων, ἔπρεπε νὰ μένη στὰ παρασκήνια. Ὅταν ὁ Βρεττανὸς ὑπουργὸς τῆς ἐπέστησε τὴν προσοχὴ στὸ θέμα τῶν ἀνταρτῶν, ἐδήλωσεν ὅτι εἶχε πληροφορίες περὶ λαθροεμπόρων καπνοῦ στὸν Παγασητικὸ Κόλπο καὶ ὑποσχέθηκε νὰ ἐνεργήσῃ ἀνακρίσεις, οἱ ὁποῖες βέβαια δὲν θὰ κατέληγαν σὲ τίποτε, ἐνῶ συγχρόνως εἶχεν ἔτοιμο ἕνα μεγάλον κατάλογο ἀπὸ βουλγαρικὰς ὁμότητες ὡς ἀπάντησις στὶς κατηγορίες ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Θεοτόκης, ὁ Σκουζές, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀναγάγει τὴν ἀσυνέπεια σὲ ἀρετὴ, καὶ ὁ Μπαλτατζῆς ὑπερήσπιζαν τὸν ἑαυτό τους μὲ ἰκανότητα καὶ συχνὰ ἔβγαιναν νικηταὶ στὶς διπλωματικὰς ἀψιμαχίες. Ἀλλὰ πενήντα χρόνια ἀργότερα τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά. Ὁ μεγάλος ἀγὼν κατέληξε σὲ νίκη τὰ μέσα, μὲ τὰ ὅποια ἐπετεύχθη, καὶ ὅλοι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἔπαιξαν τὸν ρόλον τους σ' αὐτόν, ἀπέτελεσαν ἀξιόλογα ὑποκείμενα ἱστορικῆς ἐρεύνης, πού ἀνθεὶ σ' αὐτὸ τὸ Ἰνστιτούτο, τοῦ ὁποῖου οἱ μακεδονικὰς ἐκδόσεις συμπληρῶνουν τὴν εἰκόνα τῶν ἀποφασιστικῶν ἐκείνων γιὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐτῶν. Ἦταν πράγματι μεγάλο εὐτύχημα, ὅτι ἡ Πηνελόπη Δέλτα, ὅπως μᾶς ἀπέδειξε μὲ τὴν ἐξαιρετικὴν διάλεξή του ὁ κύριος Λαούρδας, εἶχε τὴν ὥραία ἰδέαν νὰ πείσῃ μερικὰς μεγάλας μορφὰς τοῦ Ἀγῶνος, ὅπως τὸν Καραβαγγέλη, τὸν Δικάνημον καὶ τὸν Παπατζανατέα, νὰ διηγηθοῦν τὴν ἱστορίαν τους. Καὶ εἶναι ἐπίσης μεγάλο εὐτύχημα, ὅτι ὁ κύριος Μόδης ἔγραψε τόσο πολλὰς θαυμάσιες ἐργασίας, οἱ ὁποῖες ξαναζωντανεύουν στὰ μάτια μας τὴν ἐποχὴν καὶ μᾶς δίνουν τόσο ζωηρὰ τὴν εἰκόνα πολλῶν ἀπὸ ἐκείνους, πού πῆραν μέρος στὸν Ἀγῶνα.

Οἱ κάπως κουραστικὰς καὶ πεζὰς κυανὰς βίβλους δὲν μποροῦν βέβαια νὰ συγκριθοῦν μὲ αὐτὰς τὶς τόσο ζωντανὰς ἑλληνικὰς πηγὰς. Ἀλλὰ στὶς ξηρὰς καὶ πολὺν λίγο φιλικὰς σελίδας τους ἀποκαλύπτουν τοῦλάχιστον τὴν ἀξίαν ἐπιθετικότηταν τῶν Ἑλλήνων, ἡ ὁποία, ὅπως μᾶς λέγει ὁ Καραβαγγέλης, δὲν θὰ εἶχε τόσο πολὺν παραταθῆ, ἂν εἶχε ἀρχίσει νωρίτερα. Ἡ στατιστικὴ εἰκόνα, τὴν ὁποία ἐπιμελῶς συνέτασσε κάθε μῆνα τὸ Βρετανικὸν προξενεῖο τῆς Θεσσαλονίκης, ἂν καὶ ὄχι ἀκριβῆς σὲ ὅλες τῆς τὶς λεπτομέρειας, δεῖχνει ἀρκετὰ καθαρὰ σὲ ποιά σημεία ἀνελήφθη ὁ Ἀγὼν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν καθ' αὐτὸ συμπλοκῶν. Γνωρίζω βεβαίως ὅτι ἡ νίκη ἢ ἡ ἤττα δὲν ἐξηροῦντο ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὶς ἀπώλειαι, τὶς προκαλούμενες εἴτε τὶς ὑφιστάμενες· νικητρία ἦταν ἡ ἀνταρτικὴ δὴμάδα, πού μποροῦσε νὰ κινῆται εὐκόλως σὲ μιὰ μεγάλην περιοχὴν, ἐνῶ συγχρόνως διατηροῦσε τὶς ἐπαφὰς τῆς, ἀπέφευγε τὶς συγκρούσεις, ἐκτὸς ὅταν ἦταν ἀναγκαῖαι, γιὰ νὰ ἐπεκτείνῃ τὸν

τομέα τῆς δράσεώς της, προσεταιριζόταν τοὺς κατοίκους καὶ τοὺς προφύλαγε ἀπὸ ἐπανελημμένους ἐκφοβισμούς. Γνωρίζω ἐπίσης ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀντίρ-
τες εἶχαν μεγάλη ἐπιτηδειότητα νὰ φέρουν τοὺς Βουλγίρους ἀντιμέτωπος
μὲ τὰ τουρκικὰ στρατεύματα, κάνοντας μ' αὐτὸν τὸν τρόπο οἰκονομία στὸ
δικό τους μπαρούτι. Καὶ γνωρίζω ἀκόμα ὅτι μιὰ πολὺπλοκὴ ὀργάνωση ἀ-
μάχων ἐργαζόταν ἀθόρυβα καὶ ἀποτελεσματικὰ ἀπὸ τὰ παρασκῆνια. Αὐτὰ
καὶ ἄλλα λεπτότερα σημεῖα σπανίως ἀναφέρονται στὶς βρετανικὲς ἐκθέσεις,
οἱ ὁποῖες πολὺ ὦμὰ ἀξιολογοῦν τὶς ἐπιχειρήσεις ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος
τῶν ἀπωλειῶν. Παρ' ὅλα ταῦτα μέσα στὶς βρετανικὲς κυανὲς βίβλους
μπορεῖ κανεὶς μὲ τὴν πρώτη ματιὰ νὰ δῆ ποιά ἦταν τὰ πεδία δράσεως
τῶν Ἑλλήνων ἀνταρτῶν καὶ νὰ πληροφορηθῆ πῶς συνεκροτοῦντο οἱ ἀν-
ταρτικὲς ὀμάδες, καθὼς καὶ τὶς κινήσεις τους διὰ μέσου τῶν συνόρων.

Ἄλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον σχετικὰ μὲ τὶς κυανὲς βίβλους εἶναι ὅτι δὲν
περιέχουν ὅλες τὶς ἐκθέσεις, πὺν ἔφθαναν στὴν Βρετανικὴ Κυβέρνηση,
καὶ ἀκόμη περισσότερο ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις, πὺν
περιέχονται μέσα στὶς κυανὲς βίβλους, ἔχουν περικοπῆ. Στὶς ἐπίσημες δη-
μοσιεύσεις τῆς ἠ Βρετανικῆ Κυβέρνηση ὄχι μόνον δὲν ὑπερτιμοῦσε τὴν
ἑλληνικὴν προσπάθεια, ἀλλὰ σκοπίμως τὴν ὑπεβίβαζε. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ
φαίνεται καθαρὰ σὲ ἕνα ἔγγραφο τῆς ὀγδόης Αὐγούστου 1907 τοῦ Sir Ed-
ward Grey πρὸς τὸν Sir Francis Elliot. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ εἶναι ἀπάντη-
ση σὲ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ ἐν Ἀθήναις Βρεττανοῦ πρεσβευτοῦ, διὰ τῆς ὁποίας
αὐτὸς διεβίβαζε στὸν Grey πρόταση τοῦ Θεοτόκη γιὰ μιὰ ἐπίσημην συμφω-
νία μὲ τὴν Μεγάλην Βρετανία. Ὁ Θεοτόκης, φαίνεται, εἶχε συζητήσῃ τὴν
πρόταση αὐτὴ μὲ τὸν βασιλέα τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ τὴν εἶχε ἀποκρῦψει ἀπὸ
τὸ ὑπουργικὸ του συμβούλιον. Ἡ πρόταση ἀποσκοποῦσε στὸ ἐξῆς: ἐπὶ
τῇ διαλύσει τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας «σὲ δυὸ χρόνια ἢ καὶ σὲ πε-
νήντα» οἱ Σύμμαχοι τῆς Ἑλλάδος θὰ τῆς ἐξασφάλιζαν τὴν ἱκανοποίηση
τῶν διεκδικησέων της, θὰ τῆς παραχωροῦσαν τὴν Ἡπειρο καὶ δὲν θὰ ἐμ-
πόδιζαν τὸν δρόμον της πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη. Εἰς ἀντάλλαγμα ἢ
Ἑλλάς προσεφέρετο νὰ βελτιώσῃ τὸ ναυτικὸ της καὶ νὰ θέσῃ τοὺς λιμένες
της στὴν διάθεση τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων. Σ' αὐτὸ εἰδικὰ τὸ ἐπεισόδιον τὰ
ἀνέκδοτα βρετανικὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα ἐλπίζω σύντομα νὰ κάνω γνωστά,
οἴχουν καινούργιον φῶς. Ἄλλ' αὐτὸ πὺν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι ἡ βρε-
τανικὴ ἀπάντησις. Ἀφοῦ ἐτόνισεν ὅτι ἡ Βρετανία δὲν συνάπτει μυστικὰς συμ-
φωνίας, ὁ Grey ἀπήντησε στὸν ὑπαιγιμὸν τοῦ Θεοτόκη, ὅτι ἡ Βρετανία ἔχει
ἐγκαταλείψει τὴν Ἑλλάδα, ὡς ἐξῆς: «Ὁ κύριος Θεοτόκης τελεῖ ἀναμφιβό-
λως ἐν γνώσει τοῦ γεγονότος, ὅτι, ἐὰν καθίστατο εὐθὺς γνωστὸν εἰς τὴν Με-
γάλην Βρετανίαν πόσον ἐξέχοντα ὄλον ἔχει ἐσχάτως διαδραματίσει τὸ ἑλλη-
νικὸν στοιχεῖον εἰς τὴν δημιουργίαν ταραχῶν ἐν Μακεδονίᾳ, τὸ γεγονὸς τοῦ-
το θὰ προεκάλεῖ ὀδύνηρὰν ἐντύπωσιν εἰς τὴν βρετανικὴν κοινὴν γνώμην,

ή οποία πιθανόν να είχε αντίκτυπον ἐπὶ τῶν πολιτικῶν σχέσεων τῶν δύο χωρῶν· καὶ ἡ Αὐτοῦ ἔξοχότης θὰ ἔχει βεβαίως παρατηρήσει ὅτι ἡ Κυβέρνησις τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος, ὅταν ἐκλήθη νὰ παράσχη ἀριθμούς εἰς τὸ Κοινοβούλιον ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐν Μακεδονίᾳ βιαιότητας, ἀπέφυγε μέχρι σήμερον νὰ προσδιορίσῃ τὸ μεγάλο ποσοστὸν ἐξ αὐτῶν, τὸ ὁποῖον ὀφείλεται εἰς τὴν δράσιν τῶν Ἑλλήνων ἀναρτῶν».

Οἱ παραλείψεις αὐτῆς τῶν κυανῶν βίβλων δὲν ἐξέπληξαν ἕναν ἀπὸ τοὺς κυριωτέρους συνεργάτες τους, τὸν Sir Alfred Windham Graves, ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὸν γηραιὸν Sir Alfred Biliotti ὡς Βρεττανὸς γενικὸς πρόξενος ἐν Θεσσαλονίκῃ κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1903. Ἐνῶ εὐρίσκατο μὲ ἄδεια στὴν Ἀγγλία, τοῦ ἔγινε σύστασις νὰ μειώσῃ τὴν ὀξύτητα τῶν ἐκθέσεων του. Στὰ ἀπομνημονεύματά του μᾶς λέγει· «Δὲν ἠδυνάμην νὰ συμμορφωθῶ πρὸς τὴν σύστασιν αὐτήν καὶ ἐσυνέχισα νὰ ἀναφέρω ἀναμφισβήτητα γεγονότα, εὐθύς ὡς περιέπιπτον εἰς τὴν ἀντίληψίν μου, ἂν καὶ ἐγνώριζον ὅτι αἱ ἐκθέσεις μου, ἐὰν δὲν ἀπεισιπῶντο ὀλοσχερῶς, θὰ ὑφίσταντο τοῦλάχιστον σημαντικὸν ἀκρωτηριασμὸν πρὸ τῆς δημοσιεύσεώς των εἰς τὰς κυανὰς βίβλους, ἐφ' ὅσον δὲν ἦτο κατάλληλος ἡ στιγμή νὰ ἐξαφθῇ ἡ κοινὴ γνώμη μὲ τοιαύτας ἱστορίας φρίκης, ὅταν ἡ Ἀγγλία δὲν ἦτο διατεθειμένη νὰ ἀκολουθήσῃ μίαν ἰσχυρὰν γραμμὴν ἐν Μακεδονίᾳ, ὡς εἶχε πράξει εἰς τὴν Κρήτην μερικὰ ἔτη ἐνωρίτερον.»

Ὡς πρὸς τὶς παραλείψεις τῶν κυανῶν βίβλων δὲν εἶμαι εἰς θέσιν πρὸς τὸ παρὸν νὰ καθορίσω ἀκριβῶς τὴν ἔκτασίν τους, γιατί δὲν ἔχω ἀκόμα τελειώσει τὸ ἐπίπονον ἔργον τῆς συγκρίσεως τῶν δημοσιευθέντων ἐγγράφων πρὸς τὰ πρωτότυπά τους. Ἐχῶ σχηματίσει ὁμως τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι οἱ παραλείψεις μετριάζουν ὄχι μόνον τὴν ἑλληνικὴν δράσιν, ἀλλὰ καὶ τὰ αὐστηρὰ μέτρα τῶν Τούρκων. Σὲ ὅ,τι ἀφοροῦσε τοὺς Τούρκους ἡ Βρετανικὴ Κυβέρνησις βρισκόταν σὲ δίλημμα. Περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλη Δύναμις προέτρεπε τὸν Σουλτάνον νὰ ἐξοντώσῃ τὶς ἀναρτικὰς ομάδας. Ὅταν ὁμως ὁ Τούρκος ἀποφάσιζε νὰ ἐπέμβῃ στὴν πράγματι δύσκολη κατάστασις, οἱ μέθοδοί του ἦταν τέτοιαι, ὥστε νὰ ἀποτελοῦν δυσφήμιση γιὰ τοὺς συμβούλους του, καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο ἡ καταδικαστικὴ γιὰ τὶς τουρκικὰς μεθόδους κριτικῆ τοῦ Graves ἀποσιωπήθη ἐντελῶς στὶς κυβερνητικὰς δημοσιεύσεις.

Ἀκόμα μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὶς προξενικὰς ἐκθέσεις ἔχουν τὰ πρακτικὰ τοῦ Foreign Office, τὰ σχετικὰ τόσο μὲ τὰ δημοσιευθέντα, ὅσο καὶ μὲ τὰ μὴ δημοσιευθέντα ἔγγραφα. Τὰ πρακτικὰ αὐτὰ ἐπιβεβαιώνουν τὴν σύγχρονη ἑλληνικὴ ἄποψιν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ὑπόθεσις εἶχε πολὺ λίγες συμπάθειαι στὸ Westminster. Ὅταν ὁ πρόξενος Heathcote ἀνέφερεν ἀπὸ τὸ Μοναστήρι τὶς μεγάλας ἀπώλειαι τῶν Ἑλλήνων ἀναρτῶν κοντὰ στὴ Λόδοιτσα στὶς 29 Ἰουλίου τοῦ 1907, ἕνας ἐνθουσιώδης sportsman ἔγραφε «Καλὸ κυνήγι!». Ἐπὶ μιᾷ ἀναφορᾷ τοῦ Merlin, προξένου στὸ Βόλο, ἡ ὁποία περιεῖχε μερικὰς

σωστὲς παρατηρήσεις σχετικά με τὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ, ἔχομε τὸ ἑξῆς σχόλιο· «Δυστυχῶς οἱ Ἕλληνες ἔχουν πλήρη γνώσιν τοῦ πόσον ἐπιτυχῆς ὑπῆρξεν εἰς τὸ παρελθόν ἡ πολιτικὴ των τοῦ διὰ τῆς βίας ἐπιβαλλομένου Ἑλληνισμοῦ... Ἡ πολιτικὴ αὕτη συνεχίζεται, ἀφ' ὅτου οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Κουτσόβλαχοι ἤρχισαν νὰ ἐπαναστατοῦν ἐναντίον τῆς τυραννίας τοῦ Πατριαρχείου...» Καὶ συνεχίζει· «Μία ἰσχυρὰ Βουλγαρία εἶναι ὁ καλύτερος φραγμὸς διὰ τὴν ὠσικὴν ἐξάπλωσιν πρὸς τὸν Βόσπορον καὶ τὸ Αἰγαῖον... Εἰς μίαν μακρὰν συνομιλίαν μου μετὰ τοῦ κυρίου Bouchier, ἀνταποκριτοῦ τῶν Times εἰς τὰ Βαλκάνια, οὗτος ἐξέθεσε σαφέστατα τὰς περιστάσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἀνεπτύχθη ἡ ἑλληνοβουλγαρικὴ διαμάχη... Ἐπέμεινεν εἰς τὸ σημεῖον, ὅτι εἴχε γίνεαι πολὺ ὀλίγον ἀντιληπτὸν ἢ πιστευτὸν τὸ πόσον τεραστία ἦτο ἡ ὑπεροχὴ τοῦ βουλγαρικοῦ στοιχείου ὑπεράνω παντὸς ἄλλου εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν...» καὶ τὸ σχόλιον συνεχίζεται ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα εἰς μερικὰς σελίδες. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσιν οἱ ἄλλοι πρακτικογράφοι δὲν ἦσαν τόσο ἐξοργιστικοί· ὁ Sir Charles Hardinge, ἂν καὶ ὄχι φιλέλλην, προσέθεσε τὴν ἑξῆς σημείωσιν· «Ἐγνώρισα τὸν κύριον Bouchier εἰς τὴν Σόφιαν ὡς τὸ φερέφωνον τοῦ πρίγκιπος Φερδινάνδου καὶ δὲν πρέπει νὰ δίδεται οὐδεμίαν πίστιν εἰς τὰς ἀπόψεις του, αἱ ὁποιαὶ εἶναι βουλγαρικώτεροι τῶν βουλγαρικῶν».

Τὰ πρακτικὰ τοῦ Foreign Office εἶναι γιὰ ἄλλον λόγον ἀποκαλυπτικά. Δείχουν ἀρκετὰ καθαρὰ ὅτι τὸ Μακεδονικὸν ζήτημα ἀποτελοῦσεν ἓνα δευτερεύον μὲν, ἀλλὰ ἀρκετὰ ἐνοχλητικὸν ἀγκάθι. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐτῶν αὐτῶν ἡ Ἀγγλία ἀπομακρυνόταν ἀπὸ τῆς θέσεως τῆς ἡμιαπομονώσεως πρὸς μίαν ἄλλην, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ σύμμαχοί της ἦσαν μᾶλλον πρακτικωθεωρημένοι. Ἡ μεταβολὴ αὐτῆς τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἦταν στενὰ συνδεδεμένη μετὰ τὴν μεταβολὴν τῆς αὐστριακῆς πολιτικῆς. Στὰ 1895 ἡ Ἀγγλία ἀρνήθηκε νὰ ἀνανεώσῃ τὴν Μεσογειακὴν Συνεννόησιν ὑπὸ τοὺς ὅρους τῆς Αὐστρίας. Λίγο ἀργότερα ἡ Αὐστρία συνῆψε τὴν δεκαετῆ συμμαχίαν της μετὰ τὴν Ῥωσίαν, μία ἐπισφαλῆ ὑπόθεσις, ἡ ὁποία παρ' ὅλα ταῦτα ὠδήγησε εἰς προτάσεις τῆς Βιέννης καὶ εἰς τὸ Πρόγραμμα Mürzsteg τοῦ 1903. Ἡ συνθήκη αὕτη, ὅσο διήρκεσε, ἀπήλλαξε τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Γαλλίαν ἀπὸ τὴν εὐθύνην τῆς ἀμέσου διαχειρίσεως τῶν πραγμάτων τῆς Ἑγγυῆς Ἀνατολῆς. Ἐνεπιστεῦθησαν στὴν Αὐστρίαν καὶ στὴν Ῥωσίαν κατὰ μέγα μέρος τὸ ἀντιπαθὲς ἔργον, νὰ πιέζον τὸν Σουλτάνον γιὰ μεταρρυθμίσεις, ἐπιφύλασσόμενες τὸ δικαίωμα νὰ κάνουν τὶς δικῆς τους προτάσεις στὴν περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἀπετύγχανε τὸ πρόγραμμα Mürzsteg, δικαίωμα, τὸ ὁποῖον πράγματι ἤσκησαν ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς κοινοβουλευτικῆς γνώμης, ἂν καὶ μετὰ μεγάλη ἐπιφύλαξιν, ζητώντας πάντοτε τὴν γνώμην τῆς Εὐρωπαϊκῆς Συναυλίας. «Ἐὰν ἀποχωρισθῶμεν ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴν Συναυλίαν, ἔγραφεν ὁ Grey, καὶ προσπαθήσωμεν νὰ ἐνεργήσωμεν κερχωρισμένως, δὲν θὰ ἐπιλύ-

σωμεν τὸ Μακεδονικὸν ζήτημα· θὰ ἀνακινήσωμεν τὸ Τουρκικὸν ζήτημα » Ἄπο μίαν ἄποψη ἡ Εὐρωπαϊκὴ Συναυλία ἦταν περίπου πλήρης καὶ ὅμως ἦταν ὅλως διόλου ἀχρηστὴ ὅσον ἀφοροῦσε τὴν Μακεδονία. Αὐτὸ ἦταν τὸ παράδοξο. Ἦταν περίπου πλήρης, γιατί, ἐκτὸς τῆς Γερμανίας, ἡ ὁποία προσπαθοῦσε νὰ ἐγκατασταθῇ στὴν Κωνσταντινούπολη, οἱ Δυνάμεις ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον σύμφωνες, ἦσαν ὅλες ἀποφασισμένες νὰ διατηρήσουν τὸ status quo. Ὁ Lamsdorf ἐπὶ τῇ προῦφει τῆς ὥσικῆς θέσεως στὴν Ἄπω Ἀνατολὴ ἦταν προετοιμασμένος νὰ συγκρατήσῃ τὴ Βουλγαρία. Ὑπῆρχε πράγματι φόβος, ὅτι οἱ Βούλγαροι θὰ προκαλοῦσαν τὴν ἐπέμβαση τῆς Ῥωσίας, ἀλλὰ ἐσωτερικῶς διαφωνίες, ἡ δειλία τοῦ πρίγκιπος Φερδινάνδου καὶ πάνω ἅπ' ὅλα ἡ ἔλλειψη στρατιωτικῆς προπαρασκευῆς ἀπέτρεψαν τὴν τροπὴ αὐτῆ τῶν πραγμάτων, ἕως ὅτου ἔγινε φανερὸ ὅτι οἱ Βούλγαροι δὲν μπορούσαν νὰ ὑπολογίσουν στὴ βοήθεια τῆς Ῥωσίας, ἡ ὁποία εἶχε τότε ἐμπλακὴ σὲ πόλεμο μὲ τὴν Ἰαπωνία. Ὅλα αὐτὰ εἰνοοῦσαν τὴν ὑπαρξὴ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Συναυλίας. Ἀλλὰ, ὅπως ὁ Grey ὡμολόγησε στὴν Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων τὴν πέμπτη Φεβρουαρίου τοῦ 1908, ἡ Συναυλία ἐστερεῖτο ζωτικότητος καὶ ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ διαλυθῇ ἐξ αἰτίας τῆς ἀποτυχίας της. Παρ' ὅλα ταῦτα ἡ Ἀγγλία συνέχισε τὴν προσπάθειά της πρὸς διατήρησιν τῆς Συναυλίας, γιατί φοβόταν μήπως μείνῃ ἀπομονωμένη στὰ Βαλκάνια.

Ἐξω ἀπὸ τὰ Βαλκάνια ἡ Εὐρωπαϊκὴ Συναυλία δὲν ὑφίστατο. Ἡ Ῥωσία, παρὰ τὴν συνεννόησίν της (Entente) μὲ τὴν Αὐστρία, ὑπολόγιζε πολὺ στὴν συμμαχία της μὲ τὴ Γαλλία. Ἡ Γαλλία, ἐν ὄψει τῆς γερμανικῆς πολιτικῆς, κατέβαλλε κάθε προσπάθεια νὰ ἀμβλύνῃ τὴς διαφορὰς της μὲ τὴν Ἀγγλία καὶ ἡ Βρετανία μετὰ τὴν ἀποτυχία τῶν ἀγγλογερμανικῶν διαπραγματεύσεων, ἐπιθυμῶντας νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν συμμαχία τῆς Ἰαπωνίας καὶ νὰ βελτιώσῃ διὰ τῆς Γαλλίας τὴς σχέσεις μὲ τὴ Ῥωσία, χωρὶς νὰ ἐχθρῶ καὶ τὴν ἀπειλὴ τοῦ γερμανικοῦ ναυτικοῦ, πλησίαζε ὅλο καὶ περισσότερο πρὸς τὴ Γαλλία. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι παρὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Συναυλίας στὴν Ἐγγὺς Ἀνατολὴ οἱ Δυνάμεις κατὰ τὴς διαπραγματεύσεις τοὺς γιὰ τὸ Μακεδονικὸ ζήτημα ἐλάμβαναν πάντοτε ὑπ' ὄψιν καὶ τὴς ἐκτὸς τῆς Συναυλίας συμμαχίας τοὺς. Αὐτὸ ἀποδεικνύεται πράγματι ἀπὸ τὴν μελέτη τῶν δημοσιευθέντων βρετανικῶν ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὰ αἴτια τοῦ Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Ὁ πέμπτος κμῶν τῆς συλλογῆς αὐτῆς ἀναδημοσιεύει ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ ἱλικοῦ τῶν κμῶν βίβλων, ἀλλὰ καὶ ἕνα μεγάλον μέρος τοὺς παραλείπει, ἰδιαιτέρως δὲ τὰ πρακτικὰ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὑπογραμμίζουν τὴν ὑπαγωγὴ τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος σὲ διαφόρους λόγους σκοπιμότητος. Ἄς φέρω μερικὰ παραδείγματα. Σχολιάζοντας ὠρισμένα δημοσιεύματα τοῦ ὥσικου τύπου, τὰ ὁποῖα ἐπετίθεντο κατὰ τοῦ Προγράμματος Mürzsteg καὶ κατὰ τῆς παραχωρήσεως στὴν Αὐστρία τοῦ δικαιώματος τῆς ἐπεκτάσεως τῶν σιδηροδρόμων μέχρι

τῆς Μητροβίτας, ὁ Sir Charles Hardinge ἔγραφε· «Ἡ αὐстроρωσικὴ σύγκρουσις ἄρχεται τῶρα εἰς τὰ Βαλκάνια καὶ δὲν θὰ ἐνοχληθῶμεν ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἐν Ἀσίᾳ». Καὶ μερικὲς μέρες ἀργότερα (ὑπέθετεν ὅτι ἡ Γερμανία εἶχεν ἐνθαρρύνει τὴν Αὐστρία στὸ σχέδιόν της περὶ σιδηροδρομικῆς παραχωρήσεως) ἔγραφε· «Ἡ πρᾶξις τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Γερμανίας θὰ ὠθήσῃ τὴν Ῥωσία νὰ βασιζέται εἰς τὸ μέλλον ὅλον καὶ περισσότερον εἰς ἡμᾶς. Κατὰ τὴν γνώμην μου τοῦτο δὲν θὰ εἶναι κακόν». Τὸ Foreign Office σὲ κάθε προσπάθειά του νὰ εὐρύνῃ τὸν ὀρίζοντα τῶν μεταρρυθμίσεων στὰ τρία βιλαέτια πρόσεχεν ἰδιαιτέρως νὰ μὴ προκαλέσῃ τὴ δυσαρέσκεια τῆς Ῥωσίας καὶ ἤλπιζεν ἀκόμα ὅτι μιὰ γαλλορωσοαγγλικὴ συνεννόησις θὰ μπορούσε νὰ προαγάγῃ τὶς μεταρρυθμίσεις καλύτερα παρὰ ἡ αὐстроρωσικὴ συμμαχία, ἢ ὅποια ἐνεργοῦσεν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῶν Δυνάμεων. Πρακτικὰ, ἀναφερόμενα στὶς βρετανικὰς προτάσεις περὶ μεταρρυθμίσεων, τῆς τετάρτης Ἀπριλίου 1908 ἀναφέρουν τὰ ἑξῆς· «Ἐὰν ὁ κύριος Isvolsky ἔχει ἀρκετὸν θάρρος, θὰ πρέπει νὰ λάβωμεν τὴν γερμανικὴν συναίνεσιν διὰ τὰς προτάσεις ταύτας καὶ νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν των, διασκεδάζοντες οὕτω τοὺς γερμανικοὺς φόβους περὶ μιᾶς γαλλορωσοαγγλικῆς συνεννοήσεως εἰς τὴν Ἑγγὺς Ἀνατολήν». Ἄλλα πρακτικὰ ἀναφέρουν· «Οἱ Γερμανοὶ θὰ ὑποχωρήσουν, ἐὰν ὁ Isvolsky κρατήσῃ σθεναρὰν στάσιν».

Ἐν γένει ἡ Βρετανία εὗρισκε μεγαλύτερη ὑποστήριξιν ἀπὸ τὴ Ῥωσία παρὰ ἀπὸ τὴ Γαλλία, παρὰ τὴν πίεσιν πὺν ἀσκοῦσεν ἐπὶ τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως τὸ Ἠνωμένο Σοσιαλιστικὸν Κόμμα, τὸ ὁποῖο εὐνοοῦσε τὴν βρετανικὴν πολιτικὴν ἐπὶ τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος. Οἱ Γάλλοι δὲν ἦσαν πρᾶγματι πάντοτε ἐξυπηρετικοί. Ἀντιθέτως οἱ Ἄγγλοι φρόντιζαν πάρα πολὺ νὰ μὴ δύνουν ἀφορμὴ παραπόνων στοὺς Γάλλους. Ὅταν ἡ Γαλλία χρειάστηκε τὴν βρετανικὴν ὑποστήριξιν γιὰ τὰ σχέδια τοῦ Fournier σχετικὰ μὲ τὸ ἑλληνικὸ ναυτικὸν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1907, ἡ Βρετανία συνεφώνησε νὰ τὴν παράσχῃ, μολοντὶ ἡ γνώμη της ἦταν ὅτι ἓνα ἀναδιωργανωμένο ἑλληνικὸν ναυτικὸν θὰ προξενοῦσε περισσότερη σκοτούρα παρὰ ὠφέλεια. Ὅταν ἀκολούθως ὁ Θεοτόκης ἄλλαξε γνώμην γιὰ τὸ ναυτικὸν πρόγραμμα τοῦ Fournier, τὸ Foreign Office, πληροφορούμενο ὅτι ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς εἶχε μερικὰς τυπικὰς συνατήσεις μὲ τὸν Captain Troubridge, ἀρχηγὸν τοῦ ἐπιτελείου τοῦ ναυάρχου Durgu, τρομοκρατήθηκε, γιὰτὶ φοβήθηκε μήπως ἡ ἀλλαγὴ τῆς στάσεως τοῦ Θεοτόκη ἀποδοθῆ ἀπὸ τὴν Γαλλικὴν Κυβέρνησιν σὲ μακριαβελικὰ σχέδια τῶν Βρεττανῶν.

Ἡ γενικὴ αὐτὴ κατάστασις, τὴν ὁποίαν περιέγραψα, ἔτεινε στὸ ν' ἀφήσῃ τοὺς Ἕλληνας ἀπομονωμένους καὶ φυσικὰ προκάλεσε μεταξύ τους ἓνα αἰσθημα ἀπογοητεύσεως. Ἡ κατάστασις ὅμως δὲν ἦταν πέρα γιὰ πέρα ἀπογοητευτικὴ, γιὰτὶ συγχρόνως ἀναχαίτιζε καὶ τὴ Βουλγαρία καὶ τὴν ἠμύδιζε νὰ κινηθῆ ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο δίδονταν

στην Ελλάδα ή ευκαιρία να προβή σε δύο απαραίτητες ενέργειες, πρώτον ν' αφαιρέση από τους Βουλγάρους τὸ προβάδισμα στην Μακεδονία και δεύτερον να βελτιώση τὸ ἑλληνικὸ ναυτικὸ και τὸ στρατό, οὕτως ὥστε, ὅταν οἱ συνθήκες θὰ ἦταν εὐνοϊκότερες, να μπορέση να παίξη σημαίνοντα ρόλο στην λύση τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος. Οἱ ἐπιτεῦξεις τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, ἂν λάβωμε ὑπ' ὄψη τις δυσκολίες, τις ὁποῖες ἀντιμετώπιζε, ἦταν πράγματι ἀξιοσημείωτες. Ἡ Ἑλλάς ἦταν μιὰ μικρὴ χώρα 2.600.000 ψυχῶν, οἱ νέοι της μετανάστευαν στην Ἀμερική με ἀναλογία 2.500 ἀνθρώπων κατὰ ἡῆνα· ἡ εἰσροὴ ἄνω τῶν 20.000 προσφύγων ἀπὸ τὴν Βουλγαρία και τὴν Ἀνατολικὴ Ῥουμλία ὑπαγόρευσε τὴν ἀνάγκη τῆς ἰδρύσεως πέντε νέων κομποπόλεων, οἱ ὁποῖες στοίχισαν πάνω ἀπὸ 12 εκατομμύρια δραχμῆς. Ἐνα μεγάλο μέρος τοῦ προϋπολογισμοῦ τῆς ἐπῆγαινε πρὸς ἐξόφληση τοῦ εἰς χρυσὸν χρέους της, τὸ ὁποῖον ἦταν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς Διεθνοῦς ἐπιτροπῆς οικονομικοῦ ἐλέγχου. Ἐχρειάζοντο χρήματα για τὴν ἐπέκταση τῶν σιδηροδρόμων, για τὸν ἐξοπλισμὸ τῶν ἐνόπλων δυνάμεων της με σύγχρονα Μάνλιχερ ὅπλα και με γαλλικὰ Schneider πυροβόλα τῶν 7.5 χιλ. και για να βελτιώση τὸ ναυτικὸ της, ποὺ ἦταν μικρὸ και σχεδὸν ἀπαρχαιωμένο. Ἡ στρατηγικὴ και ἡ ἐνδεχομένη στρατιωτικὴ σπουδαιότης της εἶχεν ὑποτιμηθῆ ἀπὸ ὅλους, ἐκτὸς ἀπὸ ὠρισμένους εἰδικούς, ὅπως ὁ ναύαρχος Fournier, τὰ σχέδια τοῦ ὁποῖου ὅμως δὲν βῆκαν εὐνοικὴ ἀναπόκριση στην Ἑλλάδα. Ἡ δυνατότης οικονομικῶν συναλλαγῶν και διπλωματικῶν ἐπαφῶν τῆς Ἑλλάδος ἦταν πολὺ περιορισμένη· ἡ ἀξία της ὡς συμμάχου δὲν εἶχεν ἀναγνωρισθῆ και ἦταν πολὺ δύσκολο να ἀναλάβῃ μετὰ τὴν ἦττα τοῦ 1897. Για τοὺς λόγους αὐτοὺς οἱ διεκδικήσεις της ἐπὶ τῆς Μακεδονίας και τῆς Ἡπείρου εὑρισκαν πολὺ λίγους ὑποστηρικτῆς στοὺς εὐρωπαϊκοὺς κύκλους. Οἱ εὐρωπαϊκῆς κυβερνήσεις, μηδεμιᾶς ἐξαιρουμένης, ἔβλεπαν με δυσαρέσκεια τις ἑλληνικῆς ἐνέργειες στις ἐν λόγω περιοχές. Παρ' ὅλα ταῦτα χάρις στην ἐπιδειχθεῖσα ἐξαιρετικὴ ἀτομικὴ πρωτοβουλία ἡ Ἑλλάς μπόρεσε να κρατήση ἕναν ἀμυντικὸ ἀγῶνα στην Μακεδονία και να προχωρήση και σε ἐπιθετικὸ ἀκόμα, ἀποτρέποντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν ὀριστικὴ ἀπώλεια τοῦ ἐδάφους αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ἔμελλε τελικὰ να προσαρτήση σε εὐνοϊκότερους καιροὺς, ἀλλὰ μόνο μετὰ ἀπὸ τρεῖς μεγάλους πολέμους, με τις συνθήκες τοῦ Βουκουρεστίου και τοῦ Neilly.

Σχετικὰ με τις ἐπιθετικῆς ἐνέργειες τῶν Ἑλλήνων στην Μακεδονία οἱ βρετανικῆς πηγῆς παρέχουν μιὰ σχετικῶς λεπτομερῆ εἰκόνα. Παρέχουν ἐπίσης σημαντικῆς πληροφορίας για τὴ σερβικὴ προσπάθεια και για τὴν πολιτικὴ και τὰ στρατιωτικὰ μέτρα τῶν ἐντοπίων Τούρκων. Κυρίως ὅμως δείχνουν πολὺ καλὰ τὸ μέγεθος τῆς βουλγαρικῆς πίεσεως, ἐξηγῶντας συγχρόνως και τοὺς λόγους, γιατί ἡ πίεσις αὐτὴ δὲν μπόρεσε να ἀναπτυχθῆ και να

ἀποβῆ περισσότερο ἀποτελεσματικὴ ἀπ' ὅ,τι πράγματι ἦταν. Παρέχουν μὲ δυὸ λόγια μὰ πολὺ σαφῆ καὶ λεπτομερῆ ἐπισκόπηση τῶν γεγονότων στὰ τρία βιλαέτια, τῆς Θεσσαλονίκης, τοῦ Μοναστηρίου καὶ τῶν Σκοπίων. Ὡς πηγὲς τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἔχουν καθ' ἑαυτὰ ἀξία, γιὰτι παρέχουν τὸ εἰς χεῖρας τῶν Βρετανῶν πληροφοριακὸ ὕλικὸ καὶ τὴν ἐρμηνεία, ἣ ὁποία ἐδόθη στὸ ὕλικὸ αὐτὸ ἀπὸ τὴν Βρετανικὴ Κυβέρνηση, πράγματα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν βεβαίως ἀναπόσπαστο μέρος τῆς ἱστορίας τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος. Ἀλλὰ, ἂν τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἔχουν τίποτε νὰ προσθέσουν στὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ ἂν παρέχουν ἀκριβεῖς πληροφορίες, εἶναι πολὺ δύσκολο ν' ἀπαντήση κανεὶς. Μπορῶ ὡς τόσο νὰ κάνω ὀρισμένες παρατηρήσεις.

Μέχρι τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1903, ὅταν ὁ Biliotti ἦταν γενικὸς πρόξενος στὴ Θεσσαλονίκη, ἕνα μεγάλο μέρος τῶν πληροφοριῶν προήρχετο ἀπὸ Ἕλληνας πληροφοριοδότες καὶ ἡ ἑλληνικὴ ὑπόθεση ἐξετίθετο κατὰ πλήρη καὶ ἱκανοποιητικὸ τρίπο. Ὁ Biliotti, Ἕλλην ἀπὸ τὴ Ῥόδο, διέκειτο συμπαθῶς πρὸς τὶς ἑλληνικὲς βλέψεις, καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ δόκτωρ Θεοδορίδης, Βρετανὸς ὑποπρόξενος στὰς Σέρρας. Οἱ δυὸ αὐτοὶ ἀξιωματοῦχοι εἶχαν μεγάλη πείρα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τῶν βουλγαρικῶν μεθόδων καὶ διέβλεπαν τὴν προσπάθεια τῶν Βουλγάρων νὰ ὑποκινήσουν τοὺς Τούρκους στὴν διάπραξη βιαιοτήτων τὴν ἐπιθυμία νὰ προκαλέσουν τὴν ὁργὴ τῆς Εὐρώπης, διέβλεπαν ἐπίσης ὅτι οἱ Βούλγαροι ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἐνὸς θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ κινήματος προσπαθοῦσαν νὰ προσαρτήσουν ὀλόκληρη τὴν Μακεδονία. Συγκεντρώνοντας μὲ μεγάλη προσοχὴ τὶς πληροφορίες τοὺς ἀμφισβήτησαν τὴν περιγραφή τῶν τουρκικῶν ἐνεργειῶν ἐξ ἀφορμῆς τῆς βουλγαρικῆς ἐξεγέρσεως τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1902 στὶς ἐπαρχίαι τοῦ Μελενίκου, Ἄνω Τζουμαγιάς, Ραζλοχίου καὶ Πετριτσίου, ἣ ὁποία δημοσιεύθηκε στοὺς Times τῆς πέμπτης Δεκεμβρίου 1902. Ἐτόνισαν, ὁ Biliotti καὶ ὁ Θεοδορίδης, ὅτι οἱ Τούρκοι ἔχασαν 350 ἄνδρες στὰ στενὰ τῆς Κρέσνας, ὅτι οἱ Βούλγαροι εἶχαν δολοφονήσει Ἕλληνας στὸ Ματσούκοβο καὶ ὑπέβαλαν τὶς βουλγαρικὲς καταγγελίαι, οἱ ὁποῖες εἶχαν κατὰ κόρον προβληθῆ ἀπὸ τὸν Τύπο, σὲ αὐστηρὸ ἔλεγχο. Ὁ Biliotti ἐκάλεσε τὸν ἱατρὸν του νὰ ἐξετάσῃ ἕνα ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, οἱ ὁποῖοι ἰσχυρίζοντο ὅτι εἶχαν κακοποιηθῆ. Τὸ δάκτυλο τοῦ Ivan Constantin, τὸ ὁποῖο ὁ ἴδιος ἰσχυρίζοταν ὅτι τοῦ τὸ εἶχαν κάψει, ἀπεδείχθη ὅτι εἶχε μόνον ἕνα ἐλαφρὸ κρουπάγημα. Ἄλλοι πάλι, τοὺς ὁποίους ἐξήτασεν ὁ ἱατρὸς Ζάννας, δὲν παρουσίαζαν σημεῖα κακώσεων. Ὁ Biliotti μποροῦσε ἀκόμα νὰ ὑπογραμμίσῃ ὅτι ὀρισμένες ἀπὸ τὶς κακώσεις, τὶς ὁποῖες ἰσχυρίζοντο ὅτι ὑπέστησαν, ἦταν φυσιολογικῶς ἀδύνατες, ὅτι δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν βασιβουζοῦχοι στὸ καθαρὰ χριστιανικὸ χωριὸ τοῦ Νόβο Σέλο καὶ ἔτσι οἱ ἐνυπογράφως παραπονούμενοι δὲν εἶχαν ἰδέα τοῦ τί υπέγραφαν. Ἐξήγησεν ἐπίσης ὅτι ἡ ἐντύ-

ποση, πού εἶχε δημιουργηθῆ στὴν Εὐρώπη γιὰ τοὺς Τούρκους στρατιῶτες, πού λιμοκτονοῦσαν καὶ γι' αὐτὸ συνεχῶς λήστευαν τοὺς χωρικούς, ἦταν τελείως φανταστική. Οἱ Τούρκοι στρατιῶτες ἔπαιρναν μιὰ καλὴ μερίδα ψωμί, μέρος τοῦ ὁποίου πουλοῦσαν ἂν κανεὶς εἶχεν ἐπισκέπτη, φρόντιζε πάντα νὰ τοῦ δώσῃ στρατιωτικὴ κουραμάνα.

Ὅταν ὁ Graves ἀντικατέστησε τὸν Biliotti στὸ Προξενεῖο Θεσσαλονίκης, τὸν εἶχε προηγουμένως ἀντικαταστήσει καὶ στὴν Κρήτη πέντε χρόνια πρὶν, παρετηρήθη μιὰ ἐμφανὴς ἀλλαγὴ στὶς Βρετανικὲς ἐκθέσεις. Τὸ πρῶτο πρᾶγμα, πού ἔκανε ὁ νέος πρόξενος, μόλις ἔφθασε στὴ Θεσσαλονίκη, ἦταν ν' ἀπομακρύνῃ τοὺς πληροφοριοδότες τοῦ Biliotti, οἱ ὁποῖοι, ὅπως μᾶς λέγει στὰ ἀπομνημονεῦματά του, ἔδειχναν καταφανῆ προκατάληψη ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν καὶ κατὰ τῶν βουλγαρικῶν διεκδικήσεων ἐν Μακεδονίᾳ. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ προξενικοὶ ὑπάλληλοι, ὅπως ὁ Fontana τῶν Σκοπίων καὶ ὁ Pissurica τοῦ Μοναστηρίου, εἶχαν ἀντικατασταθῆ ἀπὸ ἄλλου εἴδους ὑπαλλήλους. Ὁ ἴδιος ὁ Graves βασιζόταν πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸν Biliotti σὲ τουρκικὲς πηγές. Ὅταν ἡ ὀργάνωσις τῆς τουρκικῆς χωροφυλακῆς, ἡ ὁποία ἦταν σημειωτέον κατὰ μέγα μέρος ἰδέα τοῦ Biliotti, ἀνεπτύχθη, μποροῦσε ὁ Graves νὰ παίρῃ ἀναφορὰς ἀπὸ τοὺς Εὐρωπαϊοὺς ἀξιωματικούς, πού ὑπηρετοῦσαν σ' αὐτήν. Φαίνεται ἐπίσης ὅτι συχνὰ ἔπαιρνε πληροφορίες ἀπὸ ἀνταποκριτὲς ἐφημερίδων καὶ ἀπὸ ἀνθρώπους, πού ἐργάζονταν μὲ τὶς ξένες θρησκευτικὲς ἀποστολές. Διατηροῦσεν ἐπίσης μεγάλη ἐπαφὴ μὲ μέλη τοῦ Βαλκανικοῦ Κομιτάτου, τὶς γνώμες τοῦ ὁποίου συμμεριζόταν. Ὅπως ὅποτε δὲν ἔβλεπε τὰ πράγματα μὲ τὸ ἴδιο μάτι, ὅπως τὰ ἔβλεπεν ἡ Κυβέρνησις του. Ἀντιθέτως πρὸς τὸν προϊστάμενό του στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸν Sir Nicolas O' Connor, δὲν ἦταν ποτὲ αἰσιόδοξος γιὰ τὸ πρόγραμμα τῶν μεταρρυθμίσεων, καὶ μάλιστα γιὰ τὴν ἀναδιοργανωθεῖσα χωροφυλακὴ, ἂν καὶ ἐκτιμοῦσε πάρα πολὺ τὶς προσπάθειες ὀρισμένων Βρετανῶν ἀξιωματικῶν, ὅπως ὁ Fairholme, ὁ Bonham, Elliot, Grogan καὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι ἦταν φίλοι του. Ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἀντιλήψεις του γιὰ μιὰ ἐποικιοδομητικὴ λύση τοῦ ζητήματος, πιστεῦεν ὅτι ἡ λύση πού εἶχε δοθῆ στὸ Κρητικὸ ζήτημα ἦταν ἡ καταλληλότερη, γιὰτὶ δὲν ἀντιλαμβανόταν ὅτι μιὰ τέτοια λύση, ἂν ἐφαρμοζόταν στὴν Μακεδονία, θὰ μετέτρεπε τὰ τρία βιλαέτια σὲ μιὰ δευτέρη Ἀνατολικὴ Ῥουμιλία. Ἡ ἄποψη αὐτὴ βροῖκε πράγματι κάποια ἀπήχηση στὸν Lansdowne, ὁ ὁποῖος ἔγραφε στὸν Monson, ἀναφερόμενος σὲ μιὰ συνομιλία του μὲ τὸν Γάλλο πρεσβευτὴ, τὰ ἑξῆς: «Ἐξέφρασα τὴν γνώμην, ὅτι δύο μόνον λύσεις τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος ἐθεώρουν δυνατάς, εἴτε νὰ προσαρτηθῆ ἡ Μακεδονία εἰς τὴν Βουλγαρίαν, εἴτε νὰ ἀποτελέσῃ αὐτόνομον κράτος ὑπὸ κυβερνήτην, μὴ ἐξαρτώμενον οὐσιαστικῶς ἀπὸ τὸν Σουλτάνον. Ἡ ἐντύπωσίς μου ἦτο ὅτι τὸ πρῶτον δὲν θὰ ἐτύγχανε τῆς ὑποστηρίξεως τῶν ὑπογραψασῶν τὴν Συνθήκην τοῦ Βερολίνου Δυναμίμων».

Ὁ Grey ὅμως, καὶ αὐτὸ ἦταν εὐτύχημα γιὰ τὴν Ἑλλάδα, προτίμησε νὰ ἐμμελῆ στὴν ἄχαρη προσπάθεια νὰ ἐπιβάλλῃ τὸν εὐρωπαϊκὸ ἔλεγχο. Καὶ μοιλονότι πράγματι ἐσκέπτετο τὴν ἐγκατάσταση χριστιανοῦ κυβερνήτου τῶν τριῶν βιλαετιῶν, περιορίσθηκε στὸ νὰ ἐπεξεργασθῆ μαζί με τὴν Ῥωσία μιὰ λιγώτερο δραστικὴ λύση, ἢ ὅποια κατὰ πολὺ ὑπελείπετο τῆς λύσεως τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος, τὴν ὁποίαν εὐνοοῦσεν ὁ Graves, ὁ ὁποῖος εἶχε πολὺ κακὴ ἰδέα γιὰ τοὺς ἀνωτέρους του στὸ Λονδίνο.

Παρ' ὅλα ταῦτα ὁ Graves ἦταν ἕνας εὐσυνείδητος ὑπάλληλος καὶ παρὰ τὶς περιορισμένες πηγές πληροφοριῶν ποὺ διέθετε καὶ τὴν ἔλλειψη συμπαθείας πρὸς τὶς ἑλληνικὲς διεκδικήσεις, συνέτασσε καλὲς ἐκθέσεις. Καθὼς ἦταν ἀποφασισμένος νὰ δείξῃ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦσαν ταραξία στὰ τρία βιλαετία, ἀνέφερε βεβαίως τὶς ἐπιθετικὰς ἐνέργειαι ἀνελλιπῶς. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ οἱ ἐκθέσεις του ἔχουν μιὰ ὀρισμένη ἱστορικὴ ἀξία. Ἡ ἐκδοσὴ τους τὴν ἐποχὴ, ποὺ ὁ Ἄγων βρισκόταν σὲ ὄλη του τὴν ἔνταση, ἦταν πράγματι δυσάρεστη γιὰ τοὺς Ἕλληνες, γιὰτὶ οἱ ἐκθέσεις αὐτὲς ἀγνοοῦσαν τὶς ἑλληνικὲς διεκδικήσεις καὶ ἦταν σὲ γενικὲς γραμμὰς δυσμενεῖς. Ἐπὶ πλέον ἐτόνιζαν ὑπερβολικὰ τὶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄσκοπες τρομοκρατικὲς πράξεις τῶν Ἑλλήνων, γιὰ τὶς ὁποῖες, ὅπως γνωρίζουμε, οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος ἐξέφραζαν τὴ λύπη τους, ἐνῶ ἀντιθέτως δικαιολογοῦσαν συχνὰ τὶς τρομοκρατικὲς πράξεις τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τὸ πρόσχημα, ὅτι τὶς εἶχε προκαλέσει ἡ ἑλληνικὴ τρομοκρατία, χωρὶς νὰ ἀναφέρουν ὅτι ἀρχικὰ οἱ Ἕλληνες ἀναγκάστηκαν νὰ καταφύγουν στὴν τρομοκρατία, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὶς βουλγαρικὲς ὀμότητες. Ἄν εἶχα περισσότερο χρόνο στὴ διάθεσή μου, θὰ μποροῦσα νὰ σᾶς ἀναφέρω πολλὰ σχετικὰ παραδείγματα. Ἄλλὰ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖο θὰ ἤθελα νὰ ὑπογραμμίσω, εἶναι ὅτι οἱ ἐκθέσεις τοῦ Graves, καὶ τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς ἐκθέσεις τοῦ διαδόχου του, τοῦ Lamb, παρουσιάζουν ἔντονα τὰ ἑλληνικὰ κατορθώματα ἢ τοὐλάχιστον τὸ μεγαλύτερο μέρος τους, γιὰτὶ δὲν πρέπει φυσικὰ νὰ ξεχνοῦμε ὅτι ὀρισμένες λεπτομέρειαι τῶν ἑλληνικῶν ἐπιτυχιῶν δὲν ἀναφέρονται μέσα στὶς βρετανικὲς ἐκθέσεις, οἱ ὁποῖες τείνουν περισσότερο στὸ νὰ ἀναφέρουν ἀπλῶς τὶς συγκρούσεις καὶ τὶς ἀπώλειαι, δίνονθ δηλαδὴ μόνον τὴν εἰκόνα τῆς ἀκολουθουμένης πολεμικῆς τακτικῆς καὶ ὄχι μιὰ πλήρη περιγραφὴ τοῦ πολέμου.

Παρ' ὅλα ταῦτα οἱ ἐκθέσεις αὐτὲς ἔκαναν μεγάλη ἐντύπωση στὸ Foreign Office, τὸ ὁποῖον ἀντελήφθη ὅτι κατὰ τὸ 1907 οἱ Ἕλληνες εἶχαν τὸ προβάδισμα, ἐνῶ οἱ Βούλγαροι ὑποχωροῦσαν. Στὰ πρακτικὰ ἀναφέρεται τὸ ἑξῆς: «Ἡ μεγάλη ἀναλογία τῶν φονευθέντων Βουλγάρων ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς φονευθέντας Ἕλληνας ὀφείλεται, ὡς δεικνύουν αἱ προξενικαὶ ἡμῶν ἐκθέσεις, εἰς τὴν μεγαλυτέραν δρασίν τῶν ἑλληνικῶν ἀνταρτικῶν ὀμάδων....»

Τὸ Foreign Office ἀντελήφθη ἐπίσης ὅτι τὰ ἑλληνικὰ ἀνταρτικὰ σώματα, ἂν καὶ ὀλιγώτερα, ἦσαν καλύτερα ὠργανωμένα καὶ περισσότερο ἐμπειροπό-
 λεμα. Σχολιάζοντας ἓνα ἔγγραφο, ποῦ εἶχε βρεθῆ ἐπάνω σ' ἓναν Ἑλληνα,
 ὁ ὁποῖος συνελήφθη στὸ Μοναστήρι στὶς ἀρχὲς Φεβρουαρίου τοῦ 1908,
 καὶ τὸ ὁποῖο περιέγραφε τὴν ὁργάνωση τοῦ Ἑλληνικοῦ Μακεδονικοῦ Κο-
 μιτάτου, ὁ Sir Charles Hardinge ἔγραφε: «Θὰ εἶναι δύσκολον νὰ κατα-
 νικήσωμεν τὴν ὁργάνωσιν ταύτην». Ἐκεῖνο ποῦ τοὺς ἐξέπληττε στὸ Foreign
 Office, ὅταν διάβαζαν τὶς ἐκθέσεις τοῦ Graves καὶ τοῦ Lamb, ἦταν ἡ ἀδυ-
 ναμία τῶν Τούρκων νὰ ἐξουδετερώσουν τὰ ἑλληνικὰ ἀνταρτικὰ σώματα ἐξ
 ἴσου ἀποτελεσματικά, ὅσο εἶχαν ἐξουδετερώσει τὰ βουλγαρικά. Κατ' ἀρχὴν
 οἱ Τούρκοι πολὺ μικρὴ προσπάθεια κατέβαλαν νὰ ἐξουδετερώσουν τοὺς Ἑλ-
 ληνες ἀντάρτες καὶ ἐφ' ὅσον μάλιστα οἱ Ἑλληνες δὲν τοὺς ἐπετίθεντο οὔτε
 κἂν τοὺς πείραζαν. Ἀργότερα, ὅταν μετὰ ἀπὸ συνεχῆ πίεση ἐκ μέρους τῶν
 Δυνάμεων οἱ Τούρκοι κατέβαλλαν κάποια προσπάθεια νὰ τιμωρήσουν τοὺς
 Ἑλληνες, συνήθως ἀποτύγχαναν καὶ συχνά, ἐνῶ καταδίωκαν τοὺς Ἑλληνες,
 εὐρίσκονταν νὰ πολεμοῦν τοὺς Βουλγάρους, ἐναντίον τῶν ὁποίων τοὺς εἶχαν
 μὲ μεγάλη ἐπιτηδειότητα στρέψει οἱ Ἑλληνες. Ὅταν ὁ Mursurus Πασᾶ
 εὐπειθῶς ἀνέφερε στὸν Grey τὶς ἐπιτυχίες τῶν Τούρκων κατὰ τὸν Ἰούλιο τοῦ
 1907, τὸ Foreign Office σχολίασε τὸ γεγονός ὡς ἐξῆς: «Υἰαρχεῖ φόβος ἡ
 ἐκτεταμένη αὕτη καταδίωξις τῶν συμμοριῶν νὰ καταλήξῃ ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ
 ἀφήσῃ τοὺς Ἑλληνας κυρίους τῆς καταστάσεως». Ὁ Harnev, Βρετανὸς
 ἐκπρόσωπος στὴν Οἰκονομικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπιβεβαίωσε
 τὴν ἄποψη τοῦ Foreign Office. Εἶπε στὸν Grey ὅτι οἱ Τούρκοι μποροῦσαν
 νὰ τὰ βγάλουν πέρα μὲ τοὺς Βουλγάρους, καὶ μὲ τοὺς Σέρβους ἀκόμα, ἀλλὰ
 ὄχι μὲ τοὺς Ἑλληνες, οἱ ὁποῖοι σχεδὸν πάντοτε κατῴρθωναν νὰ ξεφεύγουν.
 Ὅταν τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1908 τὸ Βουλγαρικὸ Κομιτάτο διέλυσε τὶς συμμορίες
 του, ἔκανε τὴν ἀνάγκη φιλοτιμία' οἱ συμμορίες αὐτὲς εἶχαν ἤδη ἐξουδετε-
 ρωθῆ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες. Ὅτι ἀπέμεινε τώρα στοὺς Βουλγάρους νὰ κά-
 νουν ἦταν νὰ δρῶσιν καὶ πάλι στάχτη στὰ μάτια τῆς Εὐρώπης.

Νὰ δρῶσιν στάχτη στὰ μάτια τῆς Εὐρώπης ἦταν ἓνα ἐγχείρημα, ποῦ
 ὑποσχόταν στοὺς Βουλγάρους πολλὰ. Γιὰ πολλὰ χρόνια ἡ εὐρωπαϊκὴ κοινὴ
 γνώμη ἐτρέφετο κατὰ τὸ πλεῖστον μὲ ἐσφαλμένες καὶ κακόπιστες πληροφο-
 ρίες σχετικὰ μὲ τὸ Μακεδονικὸ ζήτημα. Στὴν Ἀγγλίαν τὸ βιβλίον τοῦ Γλάδ-
 στωνος «Βουλγαρικαὶ σφαγαί», τὸ ὁποῖο στὴν ἐποχὴ του εἶχε κάποια βάση
 ἀλήθειας, εἶχε γίνεαι τώρα θρύλος καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ἦταν ἐτοιμὴ νὰ πι-
 στέψῃ ὅτι τὰ γεγονότα τοῦ 1902-1908 ἦταν μιὰ ἐπανάληψη τῆς παλιᾶς
 γνωστῆς ἱστορίας. Ὁ Disraeli, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀνατρέψει τὴν Συνθήκη τοῦ
 Ἁγίου Στεφάνου, ἐθεωρεῖτο ἀπὸ πολλοὺς ὡς ἓνας ξεπερασμένος τσαρλατά-
 νος καὶ ἡ φιλελευθέρη γνώμη, ὅτι θὰ ἦταν δυνατόν «στῆθῃ ἐλευθέρων ἀν-
 θρώπων» νὰ ἀποτελέσουν ἓνα προπύργιον κατὰ τῆς ὀσικῆς ἐπεκτάσεως, ἐθεω-

ρήθη εὐκολῇ καὶ θεωρητικῇ ἄποψη. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ ἀποτελοῦσαν τὰ ἰδεολογικὰ ἐφόδια τοῦ Βαλκανικοῦ Κομιτάτου, τὸ ὁποῖο, ὅπως τόνισαν οἱ Times, εἶχε κάνει τὸ λάθος νὰ θεωρῇ τοὺς Τούρκους ὡς μόνους ὑπαίτιους. Ἐὰν καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι του ἔκαναν σύντομες ἐπισκέψεις στὴ Μακεδονία, ἔβλεπαν μόνο ἐκεῖνο πὸν ἤθελαν νὰ δοῦν, δηλαδὴ τὴν καταδυνάστευση τῶν χριστιανῶν χωρικῶν, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους μὲ ἀπροθυμία ἔπαιρναν μέρος στὸν ἀγῶνα. Ἡ ἔκφραση συμπαθείας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ἦταν βεβαίως ἀξιεπαινή· δὲν μποροῦμε ὅμως νὰ ποῦμε τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὴν ἀδυναμία τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Βαλκανικοῦ Κομιτάτου νὰ διαγνώσουν τὰ σχέδια τῆς Βουλγαρικῆς Κυβερνήσεως καὶ ὄλων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐνεργοῦσαν μὲ τὸν δικὸν τους τρόπο ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτήν. Δυστυχῶς γιὰ τὴν Ἑλλάδα φαίνεται ὅτι τὸ Βαλκανικὸ Κομιτάτο ἀσκούσε στὴν Ἀγγλία καὶ στὴν Εὐρώπῃ πολὺ μεγαλύτερη ἐπιρροὴ ἀπ' ὅ,τι ἀσκούν συνήθως τέτοιου εἶδους ὀργανισμοί. Καθὼς ὑπογράμμισεν ὁ Ράλλης, καὶ οἱ παρατηρήσεις του στηρίζονται στὶς πολυάριθμες ἐκκλήσεις, οἱ ὁποῖες ἀπευθύνονταν στὸ Foreign Office ἀπὸ ἐκκλησίες καὶ ἄλλα σωματεία, οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Βαλκανικοῦ Κομιτάτου εἶχαν μιὰ θρησκευτικὴ ἄποψη τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος, ἡ ὁποία στηρίζοταν σὲ ἐσφαλμένες πληροφορίες, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος δὲν ἤξεραν σχεδὸν τίποτε γιὰ τὰ πολιτικὰ προβλήματα. Εἶναι πάντως ἀξιόσημειο ὅτι μόνο τὸ 1907 ὁ Sir Edward Grey πρόσεξε περισσότερο τὸ Βαλκανικὸ Κομιτάτο.

Ἡ ἑλληνικὴ ὑπόθεση ἔγινε πολὺ λίγο γνωστή, παρὰ τὰ χρήματα πὸν δαπανήθηκαν καὶ τὴν προσπάθεια πὸν κατεβλήθη γιὰ τὴν παρουσίαν σὴ της. Τὸ γεγονός αὐτὸ μπορεῖ ἐν μέρει νὰ ἀποδοθῇ στὶς σχέσεις μεταξὺ τῶν Δυνάμεων καὶ στὸ ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἔστερεῖτο ἀξίας ὡς σύμμαχος. Ἄλλὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ἐξηγήσεις. Οἱ Ἕλληνες ἐπὶ ἑκατὸ περίπου χρόνια εἶχαν ἀποσπᾶσει τὴν προσοχὴ τῆς Εὐρώπης. Οἱ Ἕλληνες ἦσαν γνωστοί· ἀλλὰ τώρα ἦσαν γνωστοὶ περισσότερο ἀπὸ τὰ σφάλματα παρὰ ἀπὸ τὶς ἀρετὲς τους, τὸ ἀντίθετο δηλαδὴ ἀπ' ὅ,τι συνέβαιναν ἕναν αἰῶνα πρὶν. Ἐθεωροῦντο ὡς ταραξία στὴν Ἀνατολή. Ὅπως ἐτόνισαν οἱ Times, οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἐνεργήσει ὀργανικὰ τὸ 1897, ἂν καὶ στὴν πραγματικότητα μόνον δύο σώματα εἶχαν περάσει τὰ σύνορα ἄνευ ἐντολῆς, εἶχαν ἐξωθήσει τὰ πράγματα στὴν Κρήτη, καὶ ἐνεργοῦσαν καὶ πάλι ἀπερίσκεπτα, πιστεύοντας ὅτι ἡ Εὐρώπῃ θὰ τοὺς ἔσωζε ἀπὸ ὅλα τους τὰ ὀλισθήματα. Ἐκεῖνο, πὸν κάνει ἐντύπωση σ' αὐτὸν πὸν μελετᾷ τὴν περίοδο αὐτή, εἶναι ἡ ἔλλειψη φιλελλήνων. Δὲν ὑπῆρχε πιά κανένας βουλευτής, ὅπως ὁ James Monk, ὁ ὁποῖος εἶχε τόσο θερμὰ συνηγορήσει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν· οὔτε μεγάλες μορφὲς τῆς λογοτεχνίας ἢ ἐπιφανεῖς δημοσιογράφοι, οἱ ὁποῖοι νὰ ἐκθέσουν τὴν ἑλληνικὴ ὑπόθεση, ὑπῆρχαν.

Τὸ εὐτύχημα γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἦταν ὅτι ὠρισμένοι Ἕλληνες, τόσο ἐντὸς

ὅσο καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, εἶχαν πίστη στὸν ἑαυτοὺς καὶ ἐπέτυχαν νὰ πείσουν πάρα πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς τους νὰ θυσιαστοῦν γιὰ τὸν Ἑλληνισμό. Πολλὰ ὀνόματα μπορεῖ ν' ἀναφέρει κανεὶς. Αὐτοὶ ποὺ ἐξέχουν εἶναι νομίζω οἱ ἑξῆς: Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Καραβαγγέλης, ὁ Πυλαίων Πατρῶν Γερμανὸς τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος, ὁ ὁποῖος ἔκρουσε τὸν κῶδωνα τοῦ κινδύνου ἀπὸ τὸν Μητροπολιτικὸ Ναὸ τῆς Καστοριάς. Οἱ πρόξενοι, Καλέργης στὸ Μοναστήρι, Σαχτούρης στὰς Σέρρας, Κορομηλᾶς στὴ Θεσσαλονίκη, Μαυρουδῆς στὴν Καβάλα καὶ Δραγούμης στὴν Ἀλεξανδρούπολη. Ὁ καπετὰν Κώτας τῆς Ρούλιας, ὁ καπετὰν Βαγγέλης, ἀρχηγὸς τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ ἀνταρτικοῦ σώματος, ὁ καπετὰν Γιώργης τῆς Νεγκόβανης καὶ ὁ ἀνεψιὸς του καπετὰν Νικόλας. Ὁ Ἑξαδάχτυλος, ὁ Μαζαράκης καὶ ὁ Τσόντος. Ὁ Ζάννας, ὁ Καοῦδης, ὁ Δικώνυμος, ὁ Περάκης, ὁ Βολάνης, οἱ ἀδελφοὶ Βάρδα, ὁ Νταλίπης, ὁ Βλαχάκης, ὁ Βρανᾶς, ὁ Καλομενόπουλος καὶ πᾶν ἀπ' ὅλους ὁ Παῦλος Μελάς, ὁ Λόρδος Βύρων τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος, τοῦ ὁποῖου ὁ πρόωρος θάνατος ἔκανε ὅλους νὰ συναισθανθοῦν τὴν ἀξία καὶ τὴν ἀπόλυτη ἀνάγκη τῆς σταυροφορίας. Τελειῶνω μὲ τὰ δικά του ἀξιωματιμῶνευτα λόγια ἀπὸ τὸ γράμμα του τῆς ἐνδεκάτης Ἰουνίου 1903 πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπο Καραβαγγέλη: «Οἱ ἀγῶνες σας, γνωστοὶ ἤδη ὄντες εἰς πολλοὺς καλοὺς πατριώτας καὶ ὡς ἐλπίζω μετ' οὐ πολὺ εἰς ὀλόκληρον τὸ Ἔθνος, δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι θέλουσιν ἠλεκτρίσει τοὺς πάντας, ὅπως σπεύσωσιν εἰς ἐνίσχυσίν σας.»¹

Πανεπιστήμιον τοῦ Λονδίνου

DOUGLAS DAKIN

¹ Ἡ ἀνωτέρω διάλεξις, μεταφρασθεῖσα εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ τῆς κ. Ἀλκῆς Κυριακίδου Νέστορος, ἐξεφωνήθη ἐν τῇ αἰθούσῃ διαλέξεων τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν τὴν 19ην Ἀπριλίου 1961.— Σ. τ. Δ.